

SAVILAIDA LIETUVOJE

VILMA VASILIAUSKAITĖ. SAVILAIIDOS LIETUVOJE RAIDA NUO 1972 METŲ

1. 1972–1975 m.

1972 m. pradėta leisti „LKB kronika“, kaip gerai organizuotų pagrindinių Bažnyčios institucijų veiklos išdava. Šiame etape visa pagrindžio spaudos leidyba sukoncentruota į neperiodinės religinės savilaidos spausdinimą ir dauginimą. Periodinei savilaidai atstovavo vienintelė „LKB kronika“, kartu žymėjusi ir katalikiškosios krypties susiformavimą pagrindžio spaudoje bei pasipriešinimo judėjime.

2. 1975–1981 m.

Aktyviausias periodinės pagrindžio spaudos leidybos laikotarpis. Savilaida (kartu ir pasipriešinimo judėjimas) išsiskaidė ideologijos ir taktikos pagrindu į tris pagrindines sroves: katalikiškąją, tautinę (pradininkė – 1975 m. pasirodžiusi „Aušra“, galutinai šią srovę įtvirtino 1975 m. išėjęs „Laisvės šauklys“) ir liberaliąją (pradininkė – 1978 m. pasirodžiusios „Perspektyvos“). Dvasininkijos leidžiamas tautinis pagrindžio žurnalas „Aušra“, 1978 m. liberalių pažiūrų kunigų iniciatyva išleista „Aušrelė“, kurios turinį sudarė aktualiausi pagrindžio tautinio žurnalo „Laisvės šauklys“ straipsniai, liberaliosios krypties savilaida, atvira visoms visuomenėje egzistuojančioms ideologinėms pažiūroms, – visa tai rodė atskirų pasipriešinimo srovių poreikį bendradarbiauti.

Šiuo laikotarpiu įsikūrusios disidentinės organizacijos – Lietuvos Helsinkio grupė (toliau LHG) ir Tikinčiųjų teisių gynimo katalikų komitetas (toliau – TTGKK) – neišplėtojo savarankiškos pagrindinės leidybinės veiklos, bet naudojosi jau egzistuojančiais pagrindžio leidiniais.

Galutinai susiformavo pavienių asmenų ar vietinių konspiratyvinių grupių „spaudos taškai“, periodinės savilaidos platintojų tinklas.

3. 1981–1989 m.

1981–1989 m. valstybės saugumo organų suaktyvintos represijos ir periodinės savilaidos spaudos leidėjų, daugintojų bei platintojų teismai nutraukė daugelio pagrindžio žurnalų egzistavimą ir apsunkino naujų leidinių pasirodymą. Šiame etape periodinėje savilaidoje vyravo katalikiškoji kryptis. Ryškiausi leidiniai: „LKB kronika“, „Rūpintojėlis“ ir „Tiesos kelias“.

Pastebima tendencija periodinius pagrindžio leidinius spausdinti legaliai: 1988 m. LLL išėjo iš pagrindžio, anksčiau pagrindyje leistas tautinis žurnalas „Vytis“ tapo oficialiu šios organizacijos spaudos organu.

Vasiliauskaitė V. *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006, p. 41–43.

SIGITAS TAMKEVIČIUS. ATSIMINIMAI APIE LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIOS KRONIKOS LEIDYBĄ

Pradėjęs leisti *Kroniką*, nesvarsčiau, koku periodiškumu ji eis, – kai susirinks pakankamai straipsnių ir žinių, tada numeris ir pasirodys. Iš tikrųjų surinkti medžiagą pasirodė gana sunku. Negi paskelbsi *Tiesoje*, kad pagrindžio leidiniui reikia sovietinės valdžios daromų nusikaltimų aprašymų? Arba kad medžiagą reikia siųsti Simno vikarui? Laimei, turėjau didelį būrį kunigų, seselių vienuolių ir pasauliečių, kuriais galėjau pasitikėti. Jų sąžiningumas ir noras padėti buvo garantuotas, nes jie visi mylėjo Bažnyčią ir Lietuvą. Ne visi žmonės lengvai pasakodavo ar parašydavo apie savo patirtus vargus, ypač kai numanydavo, jog pasakojimas pateks į *Kroniką*. [...] Ypač norėjosi surinkti kuo daugiau drąsaus pasipriešinimo faktų, kad iš jų žmonės galėtų pasimokyti, kaip reikia atsiliesti į

prievartos iššūkius. Tokie aprašymai *Kronikoje* daug pasitarnavo nugalint ilgus metus viešpatavusią baimę. Nors ir pamažu, bet medžiaga *Kronikai* į Simną plaukė.

[...]

Simno banyčioje prie kiekvieno pilioriaus buvo altorius. Kartą toptelėjo mintis, kad gal būtų saugu pavojingą medžiagą paslėpti po altoriaus laiptu. Vieta iš bažnyčios gerai matoma, todėl ieškotojams, ko gero, net mintis neateitų, jog čia pat guli jų ieškoma medžiaga. Erdvę po laiptu buvo galima pasiekti per altoriaus portatilio ertmę. Per ją nuleisdavau rankraščius iki grindų ir pastumdavau po laiptu tiek, kad net pasišvietus prožektoriumi nieko nesimatytų. Likau patenkintas. Slėptuvė atrodė saugi, tik turėjo mažą trūkumą – medžiagą buvo galima paimti tik naktį. Jaunam ir smalsiam zakristijonui, būsimam kunigui Kęstučiui Briliui paaiškinau, kad kunigui prieš miegą tinka aplankyti Švenčiausiąjį Sakramentą. Atsakymas nebuvo melas, nes Eucharistiją tikrai branginau.

[...]

Atnaujinome ryšį su Sergejumi Kovaliovu ir jam nuveždavome naują *Kronikos* numerį. Maskviškiai Lietuvos draugai žinojo, ko mes labiausiai norime, – kad numeris patektų į Vakarus. Kartais laukdavome labai ilgai, kol pagaliau radijo stotys *Laisvė*, *Amerikos balsas* ar Vatikano radijas pranešdavo, kad Vakaruose gautas naujas *Kronikos* numeris. Tada būdavo daug džiaugsmo. Vėliau į Maskvą veždavome ne vieną, bet du egzempliorius. Vienas buvo reikalingas *Dabarties įvykių kronikai*, kurios bendradarbiai jiems tinkamą medžiagą išsiversdavo į rusų kalbą ir įdėdavo į savo leidinį, o kitą egzempliorių stengdavosi greičiau perduoti Vakarų korespondentams. Su dideliu dėkingumu ir pagarba menu Lietuvos draugus Maskvoje. Tai ramus Sergejus Kovaliovas, visada besišypsantis Aleksandras Lavutas, labai dalykiška Tatjana Velikanova, energija kunkuliuojantis dvasininkas Glebas Jakuninas ir kiti. Mus, labai skirtingų tautybių, religijų ir luomų žmones, siejo bendras uždavinys – pranešti pasauliui, kaip Sovietų Sąjungoje yra pažeidžiamos žmonių teisės. Mes buvome įsitikinę, kad ši informacija yra pats svarbiausias ginklas kovojant prieš totalitarinės sistemos nešamą priespaudą.

Tamkevičius S. *Tiesa išlaisvina: arkivyskupo Sigitos Tamkevičiaus prisiminimai apie dvidešimt „LKB Kronikos“ metų*, Kaunas: Kauno arkivyskupija, 2012, p. 25–31.

LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIOS KRONIKA APIE NIJOLĖS SADŪNAITĖS TEISMĄ

NIJOLĖS SADŪNAITĖS TEISMAS

(Už ką suimta):

Nijolė Sadūnaitė buvo suimta 1974 rugpiūčio 27. Kratos metu buvo rastas rašomąja mašinėle perrašomas „LKB Kronikos“ 11-sis numeris.

Parengtinio tardymo metu N. Sadūnaitė atsisakė ką nors parodyti, todėl tardytojai grasino ją patalpinti į psichiatrinę ligoninę. Du mėnesius nebuvo leista perduoti maisto.

1975 sausio pabaigoje N. Sadūnaitė parašė prokurorui skundą, protestuodama prieš tardytojų sauvalę, grasinimus psichiatrine ligonine.

1975 kovo mėn. tardytojai kreipėsi į Vilniaus psichiatrinę ligoninę Vasaros g-jė ir į Naujosis Vilnios psichoneurologinę ligoninę, klausdami, ar N. Sadūnaitė kada nors ten nesigydytų. Atsakymas gautas neigiamas.

1975 balandžio mėn. N. Sadūnaitės byla buvo išjungta iš bylos Nr. 345 į atskirą bylą Nr. 416.

[...]

Teismo pradžioje liudininkai buvo uždaryti atskirame kambaryje, o po liudijimo vėl būdavo išvaromi iš teismo salės, kad negirdėtų teismo proceso.

Teismo salėje buvo tik 6 kareiviai ir 5 saugumiečiai (Pilelis, Jankauskas, Platinskas ir kt.). Teismo pirmininkas leido salėje pasilikti tik Nijolės broliui Jonui. Pašaliniai asmenys į teismo salę nebuvo įleidžiami. Saugumiečiai jiems pareiškė, kad teismo procesas yra uždaras.

(N. Sadūnaitė atsisakė atsakinėti į teismo klausimus ir priimti advokato paslaugą):

Nijolė Sadūnaitė į teismo klausimus neatsakinėjo.

– Kadangi ne aš, o jūs esate nusikaltėliai, kurie laužote elementariausias žmogaus teises, garantuotas įstatymais, Konstitucija ir Visuotine Žmogaus teisių deklaracija, ir giniate melą, prievartą bei smurtą, nes, apšmeižę ir nuteisę nekaltus žmones, kankinate juos kalėjimuose ir lageriuose, todėl į bet kokius teismo klausimus, kaip ir per tardymą, neatsakinėsiu, tuo protestuodama prieš šią bylą, – pareiškė teisiemoji.

(Advokato paslaugos atsisakymo motyvai):

Atsisakydama advokato paslaugų, Sadūnaitė paaiškino:

– Man akis atvėrė kun. A. Šeškevičiaus teismas 1970 metais. Už tai, kad jis atliko savo kunigišką pareigą, buvo nuteistas, o man už tai, kad jam pasamdžiau advokatą, valstybinio saugumo darbuotojas leitenantas Gudas grasino iškelsiąs tokią pačią bylą, kaip ir kun. A. Šeškevičiui, ir pasodinsiąs mane į kalėjimą. Čia pat, 225 kabinete buvęs saugumo darbuotojas Kolgovas grasino bausmėmis broliui ir giminėms, jei neatsisakysiu nuo rūpinimosi kun. A. Šeškevičiaus gynimu. Pasirodo, pasamdyti kunigui advokatą – „didžiulis nusikaltimas“. Kadangi aš, pagal jus, esu itin pavojinga valstybinė nusikaltėlė, tai, nenorėdama užtraukti jūsų teroro tiems, kurie samdys man advokatą, nuo jo atsisakau. Tai viena medalio pusė, o kita – tiesos ginti nereikia, nes ji visagalė ir nenugalima! Tik klasta ir melas, būdami bejėgiai prieš tiesą, reikalingi ginklų, kareivių ir kalėjimų, kad pratęstų savo niekšingą viešpatavimą, ir tai tik laikinai. Teisingai sakoma, kad šališka vyriausybė pati savo rankomis kasa sau duobę. Aš esu teisi ir už teisybę atiduočiau ir gyvybę. Nėra didesnės laimės kaip kentėti už tiesą ir už žmones. Todėl man joks gynėjas nereikalingas. Vietoje jo, kalbėsiu aš pati.

[...]

PASKUTINIS N. SADŪNAITĖS ŽODIS

(Teisiemoji džiaugiasi drauge su „LKB Kronika“ galinti būti kovotoja prieš fizinę ir dvasinę tironiją):

– Ši diena yra laimingiausia mano gyvenime, – kalbėjo teisiemoji. – Aš esu teisiama už „LKB Kroniką“, kuri kovoja prieš fizinę ir dvasinę žmonių tironiją. Reiškia, aš esu teisiama už tiesą ir meilę žmonėms! Kas gali būti gyvenime svarbiau, kaip mylėti žmones, jų laisvę ir garbę. Meilė žmonėms – visų didžiausioji meilė, o kovoti už žmonių teises – gražiausioji meilės daina. Tegul ji skamba visų širdyse, tegul niekad os nenutyla! Man atiteko pavydėtina dalis, garbinga lemtis – ne tik kovoti už žmonių teises ir teisingumą, bet ir būti nuteistai. Mano bausmė bus mano triumfas! Gaila tik, kad mažai spėjau dėl žmonių pasidaruoti. Su džiaugsmu eisiu į vergiją dėl kitų laisvės ir sutinku mirti, kad kiti gyventų. Šiandieną aš atsistoju šalia amžinosios Tiesos – Jėzaus Kristaus ir prisimenu Jo ketvirtąjį palaiminimą: „Palaiminti, kurie trokšta teisybės, nes jie bus pasotinti!“ Kaip nesidžiaugti, kad visagalis Dievas garantavo, jog šviesa nugalės tamsą, o tiesa – klaidą ir melą! O kad tai įvyktų greičiau, sutinku ne tik kalėti, bet ir mirti. O jums noriu priminti poeto Lermontovo žodžius: „Tačiau yra, yra teisingas Dievo teismas!“ Duok Dieve, kad to teismo nuosprendis būtų mums visiems palankus. To melsiu gerąjį Dievą jums visiems per visas gyvenimo dienas. Užbaigti noriu kalėjime gimusiais posmais:

[...]

(Teisiemoji apeliuoja į teismą, kad meilė žmogui virstų tikrove):

Tad mylėkime vieni kitus ir būsime laimingi. Nelaimingas tik tas, kuris nemyli. Vakar stebėjotės mano gera nuotaika sunkiu gyvenimo momentu. Tai įrodo, kad mano širdyje dega meilė žmonėms, nes tik mylint, viskas darosi lengva! Blogį turime visu griežtumu smerkti, bet žmogų, net ir klystantį, privalome mylėti. O to galima išmokti tik Jėzaus Kristaus mokykloje, kuris visiems yra vienintelė Tiesa, Kelias ir Gyvenimas. Tad teateinie, gerasis Jėzau, Tavo karalystė į mūsų visų sielas!

Iš teismo noriu paprašyti, kad išleistumėte į laisvę iš kalėjimų, lagerių ir psichiatrinių ligoninių visus žmones, kurie kovojo už žmogaus teises ir teisingumą. Tuo įrodytumėte savo gerą valią ir būtų gražus indėlis, kad gyvenime būtų daugiau harmonijos ir gėrio, o gražusis šūkis: „Žmogus žmogui brolis“ virstų tikrove.

TEISMO SPRENDIMAS

(Nijolė Sadūnaitė kalta):

Popietiniame posėdyje buvo perskaitytas teismo sprendimas.

Nijolė Sadūnaitė kaltinama pagal LTSR Baudžiamojo kodekso 68 str. 1 d. Už „LKB Kronikos“ dauginimą bei platinimą ir baudžiama laisvės atėmimu trejiems metams, atliekant bausmę griežto režimo lageriuose ir ištrėmimu trejiems metams.

Išklausiusi nuosprendį, Nijolė Sadūnaitė paklausė teismą:

– Kodėl taip mažai nubaudėte?

Teismo sprendimu N. Sadūnaitės rašomoji mašinėlė buvo konfiskuota.

1975 birželio 20, po pietų, saugumiečiai atėmė iš Sadūnaitės visus užrašus ir, padarę kruopščiausią kratą, išvežė į lagerį šiuo adresu:

Mordovskaja ASSR,
431200 Tenguševskij raj.,
pos. Baraševo, ucr. ž x 385/3-4.
[...]

Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika, t. 3, nr. 17, 1975, p. 61–74.

ALGIRDAS JAKUBČIONIS. APIE LAISVĖS ŠAUKLĮ

Mintį leisti „Laisvės šauklį“ suformavo Kęstutis Jokubynas. Jis tapo „žurnalėlio“ iniciatoriumi, leidėju ir pavadinimo autoriumi. K. Jokubynas įtikino, kad toks pavadinimas gražiai skamba ir gimtąja, ir anglų kalba. Kiti sutiko su juo ir palaikė mintį, kad naujasis vardas yra prasmingas. Leidinį leido bei didžiausią indėlį įnešė Antanas Terleckas, Julius Sasnauskas, leisti padėjo bei vienokią ar kitokią paramą teikė Birutė Burauskaitė, Vytautas Bogušis, Jonas Pratusėvičius, Romaldas Ragaišis, Dalia Sasnauskienė, Stasys Stunguryš, Elena Terleckienė, Andrius Tučkus, Zita Vanagaitė, Jonas Volungevičius, Bronius Kiškis. Tam tikrą paramą suteikė Vilniaus universiteto bibliotekos specfondo darbuotoja Bajoraitė, kuri leisdavo A. Terleckui susipažinti su naujausia Vakaruose išleista istorine literatūra, rizikuodama susilaukti nemalonumų.

Pirmasis naujojo leidinio straipsnelis pasirašytas gana paprastai: „Laisvieji lietuviai“. Tai galima vertinti ne vien tik kaip tautinės savimonės išraišką, bet ir parodymą buvus aukščiau sovietinių realijų, siekį savo pavyzdžiu laisvinti tautiečius bei pasijusti nepriklausomiems. [...]

Trumpai apžvelgus „Laisvės šauklio“ turinį galima padaryt išvadą, kad pagrindinė tematika buvo Lietuvos istorijos klausimai, tautos likimas, krašto ateitis. Kita tema – sovietinio gyvenimo būdo,

komunistų moralės kritika, antisovietinio nusistatymo demonstravimas. Trečioji mintis – tikėjimas Nepriklausomybe, tautiečių jai ugdymas.

[...]

„Laisvės šauklis“ paruošė dirvą kitam tautinės pakraipos pagrindžio leidiniui „Vytis“. Pastarasis perėmė „Laisvės šauklio“ tradicijas, jį leido A. Terleckas, J. Sasnauskas ir Vladas Šakalys. Jo leidimą paskatino tie patys tikslai – nepasiduoti ir priešintis dvasiniam visuomenės luošinimui. „Vytis“ tapo „Laisvės šauklio“ įpėdiniu. Apie „Laisvės šauklį“ susibūrę leidėjai tapo Lietuvos laisvės lygos organizatoriais. Prie jų prisijungė J. Petkevičius, L. Sasnauskaitė, V. Šakalys, Lygos veiklą konsultavo St. Stunguryš, A. Žilinskas, V. Smolkinas. Lietuvos laisvės lygos programa išsivystė iš „Laisvės šauklio“ straipsnių, juose išsakytų minčių, užsibrėžtų tikslų ir siekių. Taigi „Laisvės šauklis“ kvietė nesusitaikyti su sistema, reikalavo kovoti su ja visomis įmanomomis priemonėmis bei būdais, ugdė kovotojus, greitino pagrindžio organizacijos kūrimą ir atvedė prie Lietuvos laisvės lygos įkūrimo.

Jakubčionis A. „Nuo „Laisvės šauklio“ iki Laisvės lygos“, in: *Lietuvos laisvės lyga: Nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės. Dokumentai, konferencijos medžiaga, kalbos, straipsniai, bibliografija. I knyga* [sudarė Šidlauskas G.], Vilnius: leidykla „Naujoji Matrica“, 2004, p. 398–401.

PIRMOJO LAISVĖS ŠAUKLIO NUMERIO VEDAMASIS, 1976 M. GEGUŽĖ

LAISVIEJI LIETUVIAI PAVERGTOJE TĖVYNĖJE

Ar tai tik ne naujas paradoksas, kad mūsų prieštaringame ir keistame pasaulyje, kur baramasi, vaidijamasi ir net žudomasi dėl menkesnių dalykų, tačiau kur vengiama kovoti už pačias didžiausias žmogiškąsias vertybes – laisvę, taurumą ir gėrį, – pasirodo, yra laisvų žmonių.

O vis dėlto tai ne paradoksas. Laisvų žmonių yra ne tik laisvame pasaulyje, saugomame demokratiškosios konstitucijos, bet ir ten, kur bet koks laisvės troškimas slopinamas švinu, kalėjimais, psichiatrinėmis ligoninėmis. Vergas yra tik tas, kuris susitaiko su savo vergiška egzistencija, nebejaučia jį kaustančių grandinių. Kas bijo – tas nugalėtas, tad lengvai pasiduoda ekonominei ir politinei pavergėjų eksploatacijai. Savo gerbią žmogus privalo nugalėti įgimtą baimės jausmą, pakilti aukščiau gamtos, įrodyti, kad yra siekimų, brangesnių už gyvenimą.

Laisvas yra kiekvienas, kuris visomis išgalėmis priešinas pavergėjų pastangoms jį nudieivinti, nužmoginti, nutautinti. Ši taisyklė tinka ir ištisoms tautoms. Kiekviena tauta, kovojanti su pavergimu, – laisva, nors jos teritorija ir yra okupuota. Praradusi išorinę laisvę, ji išsaugoja vidinę, dvasinę. Lietuvių tautos pastarųjų dešimtmečių (nekalbant apie visą laikotarpį nuo valstybinio savarankiškumo praradimo) istorija tai įtikinamai parodė.

[...]

Žinodami, kad nėra kovos be aukų, tikime, kad jokia auka, ypač kraujo ir kančios, nenueis veltui, skatins ir įpareigos kovoti, kol „skaudūs pančiai nukris ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus“.

Todėl drauge su laisvaisiais lietuviais, leidžiančiais „LKB Kroniką“, „Aušrą“, „Dievą ir Tėvynę“, „Varpą“, „Lietuvos Balsą“ ir kitus pagrindinius laikraščius, metame iššūkį vienintelei mūsų planetoje išlikusiai kolonijinei imperijai, prieš kurios karinę galią dreba beveik visas pasaulis. Dar kartą kreipiamės į nekomunistinio pasaulio demokratų, kurie tik deklaruoja laisvės principus, bet lieka kurti pavergtųjų tautų dejonėms.

Tegul šie puslapiai bylos apie negęstantį tautos laisvės ilgesį, apie pastangas tų žmonių, kurie neįmanomiausiomis sąlygomis tęsia laisvųjų lietuvių tradicijas.

Lietuvos laisvės lyga: Nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės. Dokumentai, konferencijos medžiaga, kalbos, straipsniai, bibliografija. I knyga [sudarė Šidlauskas G.], Vilnius: leidykla „Naujoji Matrica“, 2004, p. 102–103.